

Н. М. ПАВЛУСІВ

**ОБРАЗИ СУДУ ТА СУДОЧИНСТВА У ТВОРАХ
ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ**

Рассматриваются образы суда и судопроизводства в художественной литературе Западной Украины конца XIX – начала XX в. Предлагаемое исследование способно обогатить философско-правовую науку новыми фактами национальной правовой культуры, на основании которых можно формулировать положения о правовом менталитете украинского народа. Делается вывод, что в художественной литературе исследуемого периода отсутствуют действительно положительные образы суда.

The article deals with the problem of images of court in the fiction of Western Ukraine of the end of XIX and beginning of XX centuries. This investigation is supposed to enrich philosophy of law with new facts of national legal culture as a fundamental basis for provisions concerning legal mentality of Ukrainian people. The conclusion is done that the fiction of the period mentioned above doesn't represent really positive images of law.

Однією з актуальних проблем сучасної вітчизняної філософсько-правової науки є розкриття особливостей національного правового менталітету. Доповнюючи існуючі джерела пізнання правової культури українського народу, ми пропо-

© ПАВЛУСІВ Надія Михайлівна – викладач Львівського державного університету внутрішніх справ

нуємо дослідження художньої літератури як форми правової свідомості, в якій у вигляді образів правових явищ передано найглибші, найпотаємніші ціннісні уподобання народу в сфері права.

Характеризуючи стан наукової розробки проблеми, відзначимо, що монографічні дослідження відсутні, відтак йдеться не в останню чергу про розширення та збагачення фактологічної бази філософії права. Проблеми сутності права та явища права, зокрема різні аспекти праворозуміння розглядаються у працях П.М. Рабіновича, М.В. Костицького, С.І. Максимова, А.А. Козловського, Т.І. Дудаш. Особливості національного у праві України стали предметом наукового інтересу Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, О.М. Атоян, М.І. Козюбри, Ю.М. Оборотова, В.В. Дудченко, М.В. Гримич, С.С. Павлова, Ю.П. Лободи та інших вчених. Над проблемою філософії правосуддя з урахуванням етнонаціональної обумовленості цього складного соціального явища сьогодні працюють В.С. Бігун та Б.В. Малишев. Сподіваємося, що дана стаття, слугуватиме тим рівнем емпіричного узагальнення фактів національної духовної культури правового змісту, на якому будуватимуться подальші висновки інших вчених відповідно щодо цієї проблематики. Метою даної статті є виявлення евристичного потенціалу методології філософсько-правової науки в аналізі образів правових явищ у художній літературі як складника національної духовної культури та своєрідної форми правової свідомості.

У досліджених нами творах художньої літератури відображена діяльність державних органів та їх посадових осіб, пов'язана із застосуванням законів. Характер такого відображення відрізняється від методології історико-правової науки, оскільки стосується насамперед відтворення оціночного ставлення учасників правового життя до такої діяльності. І ще раз можна переконатися у художній правдивості, тобто *істинності* вказаних образів, оскільки відтоді нічого у діяльності правоохоронної та судової системи на території Західної України принципово не змінилося.

В образах «суду» передане відображення як судової системи, так і її представників. Так, «пан Карпінський якось непомітно зробився повітовим арбітром усяких заплутаних процесів, спорів та інших неполадок межі шляхтою околиці. А випадків до того було багато. Заплутаний спір спадковий, невміння братів поділитися по доброму, погранична межа двох сусідів о межу й грушу на межі. Якась така справа, що сторони чомусь не хотять удаватися до трибуналу, або знов цілковите затонення в трибунальських позовах, паперах, одписках, безнадійне заблукання в процесових лабіринтах...ряд процесів, де вже забувалося і право, і людськість, а хотілося одного – доказати. І в таких випадках уміння пана Андрія то все залагодити, не допустити до дальшої ненависті, насильства, помсти. Це такий був дорогоцінний дар»¹. І дійсно, такий тип судді – суддя-арбітр або суддя-посередник (медіатор), як їх виділяє В.С. Бігун, присутній у вітчизняній судовій владі. Проте недоліком такої моделі судді є його небажання чи неспроможність своєю владою застосовувати закон у тих випадках, коли судові рішення покликане бути не формою компромісу, а навпаки, формою нав'язування певної поведінки засобами державного примусу. Небажання суддів застосовувати закон у справах, де присутній соціальний конфлікт, негативно впливає на довіру громадян до судової системи, а, по суті, делегітимізує її в очах суспільства. У наступному образі якраз відображено отакий-от наслідок (делегітимація в очах суспільства) зовні спрямованої на примирення, а насправді безпринципної позиції судді, яка відкриває шлях до незаконних тіньових домовленостей поза межа-

ми судового процесу: «Так, як би ніколи не був у суді і не знав, як в таких разях робляться слідства... Але коли маршалок тут і там конфіденційно шепне слово... то все може робитися так, що нам і волос з голови не злетить»².

У досліджених творах залежно від типу праворозуміння персонажів чітко простежується протиставлення судочинства та правосуддя: «О... Ідуть... Наступає судилище. Останнім судом людським будуть судити зараз Довбуша Олексу. Ну що ж... Судить. Але ні стогону, ні скарги ви від мене не почувете»³; «То все ті пани по-навигадували: і тих вобронців, і ті суди, нібито цісарські, бодай так! Та аби хоч сказати вмів до ладу, а то балакає все, лише не те, що треба»⁴; « - Ну як томоже бути, щоби правди не знайти, хіба ж тут судів нема? Суди? Правда? А як до них добратися і як розмовитися в суді? Не пустять та й годі! Дивись! Довкола ліси, а тут – море. Куди зайдеш до суду? Заки зайдеш, то тебе три рази посіпаки зловлять»⁵. Сьогодні в Україні В.С. Бігуном та іншими вченими здійснюється дослідження проблематики філософії правосуддя, одним з вихідних положень якого є явраз чітке розмежування правосуддя та судочинства та з'ясування співвідношення між вказаними поняттями. Як видається, у цій частині здійснений нами філософсько-правовий аналіз образів суду та його діяльності виявляє ставлення до цієї проблеми в українській правовій традиції.

Соціальна сутність судочинства, його здатність по-різному захищати права та інтереси тих чи інших осіб – представників різних соціальних верств дістала відображення у наступних образах: «Він не лише сам незадоволений, а ще й інших бунтує. Якби ми тепер йому пробачили, то ніхто суду нашого не буде боятися. Дотепер не було потреби нікого судити, бо всі слухали з доброї волі. Всі знали, що кожна наша праця не для примхи, а для нашої безпеки»⁶; «Не ти перший, не ти останній, що тут невинно сидиш. Там не дуже люблять з хлопом церемонитися. Якби ти, Степане, був паном або великим багатцем, то ти б за таке не сидів. Тебе були б зробили божевільним і все зам'яли. Але ти хлоп, а кримінал – для хлопів та для бідних. Ми тут усі чотири сидимо за крадіжку, нас таких більше. А скільки-то різних великих панів краде у сто разів більше, як ми всі разом, а ходять на волі, повозками їздять, і кожний у них ласки просить... Кримінали поставлені для бідних, щоб їх виправити»⁷. Чи не найбільш проникливо ця суспільна проблема розкрита Л. Мартовичем у наступному образі (монолог селянина, невдоволеного існуючою правовою системою): «Позичив сотку, вертай дві, так, якби йому на оборі проценти росли. Кажуть: маєш суди, боронися. Як же бідному чоловікові боронитися? Раз: не має відки (таже то коштує), а друге: блавучить час. Як не назбивати, як лупить з останнього. У суді також нема ради: його право! Йому дають вирок, а ти, бідний чоловіче, хоть із моста та в воду»⁸.

Хамство суддів та зневага до простих людей були звичною практикою, що передане у красномовному образі в оповіданні М. Черемшини «Ласка»: «На темнім коридорі судовім збився, як вівці, гурток мужиків, оберханих бисагами, і нараджувався, що їм діяти. Одні піддавали гадку, чи не піти їм поскаржитися до судового старости, а другі зараз відганяли ту гадку, бо знали, що староста має люту кров і як уздрить у дверях своєї канцелярії мужика, то у тім моменті гукає на возних, а тоді возні кидаются на чоловіка, як вовки, і виводять його надвір, але при тім виводі сягають під китпар і байбарак та й рахують йому ребра, аби більше не вертався та й аби всьому хрещеному мирові відраджував такої докучливості»⁹.

Селяни не звикли до судового способу вирішення конфліктів, що передано в наступному образі: «Ади, маєш право! Таке-с вихвалювалася по селу: я його до суду завдам, до криміналу піде...»

– А він казав, прошу сендзі, що суду не боїться.

Я її до суду не завдавав. Чо вона хоче з мене?! В мене сьогодні робітна днина»¹⁰.

Відтак участь у судовому розгляді, в тому числі в якості свідка, селяни вважали марною витратою часу: «Мені вже на сімдесятий переступило, але моя нога ще не була в суді (аби сюди ніхто добрий не заходив!). А де ж? Така божа днинка, хто мені сьогодні за днину заплатить?! Чи ж то ліпше в мирності, в злагоді: своє пантруй, але чуже не руш»¹¹.

В оповіданні В. Стефаника «Суд» створено образ селянського самосуду, де бідні селяни зі свого середовища обрали і суддю, і прокурора, і захисника: «В хаті Онуфрія Мельника мало судити село убійників. Всі багаті не мали права приходити на суд - судили самі бідні...То ми самі судім їх, а як учуємо, що вони завинили, то будемо їх карати»¹².

Сьогодні у загальній історії України та історико-правовій науці проводяться дослідження селянської правосвідомості початку ХХ ст., зокрема у працях Н.Є. Толкачової, М.В. Гримич, О.М. Атоян. Спеціально проблемі селянського самосуду присвячена стаття С. Дровозюка «Селянський самосуд 1917–1930-х рр. ХХ ст. як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки)». Відтак В. Стефаник та його однодумці з «Покутської трійці» своєю творчістю підготували неocenенні свідчення про світогляд селянства та його юридичну психологію – якраз те, що потрібно для здійснення філософсько-правового дослідження проблеми правового менталітету українського народу (остання, як відомо, є одним з напрямів досліджень згідно паспорта наукової спеціальності «філософія права»).

Необхідно зауважити, що в ряді образів судочинства, як-от в одному з оповідань О. Маковея, передане зростання правової культури у селянському середовищі, коли внутрішньосімейні конфлікти, які традиційно врегульовувалися у цьому ж середовищі на основі норм звичаєвого права, почали передаватися на розгляд «державного» суду: «Савка на те все візьми та й гоп Дутку в лице, аж йому зараз напучло. Крик, галас, сварня...Змовчав Дутка, не віддав Савці полицника, пішов додому і на другий день Савку заскаржив до суду. А в суді за два тижні засудили Савку на добу арешту. І такої ганьби набрався Савка, що ані на місто показатися. Як таки! Аби такий славетний господар та в арешті сидів! Ніколи ще там не був, хоч не одному в лице дав, а тут швагер його до арешту засадив. Ганьба на цілу губу!»¹³. Зміна праворозуміння у селянському середовищі у зв'язку з розширенням доступу селян до офіційного правосуддя підмічена адвокатом за фахом Л. Мартовичем: «Я вам жадного права не можу робити, бо вже суд ізробив: суд старший над мене»¹⁴.

У зв'язку із зазначеними процесами зросла роль адвокатури: «Бо, як він стане з адукатом, а ти сам, то, каже, саме так, якби Юрко став до бійки з тобою з ціпом, а ти голіруч»¹⁵. В оповіданні Л. Мартовича «Ось поси моє!» жінка не дає грошей азартному до судових тяжб чоловікові: «Десь у людей газди пристарують до хати, а цей би відогнав останній хвіст, лиш аби заткати хавку адукатові»¹⁶. Судді неохвально поставилися до розширення участі адвокатів у судочинстві: «Суддя був сердитий ще й тому, що було аж два адвокати, та не міг справи вбити, значить: залагодити її так, аби мужики пішли собі з нічим додому, а він аби не потребував протоколи списувати»¹⁷.

Отже, у творах української літератури досліджуваного періоду відсутні позитивні образи судді та суду, що пояснюється вочевидь конкретно-історичними об-

ставинами формування правової культури. З іншого боку, виникає складна і, скоріш за все, невирішувана проблема легітимації судової влади як здатної вирішувати дійсно соціально значущі конфлікти. Якщо вже у творах національної літератури не знаходиться образів суду, на яких можна вибудовувати ідеологію такої легітимації, то важко уявити й інші її способи. Риторичним буде і питання про «моральне обличчя» судді в українській художній літературі та правовій традиції, на чому можна виховувати майбутніх суддів. Одним з таких способів, звичайно, могло б бути подолання корупції та інших зловживань у середовищі суддів, тобто легітимація через діяльність інституту, яка схвалюється суспільством, однак з міркувань практичного характеру на це розраховувати поки що не доводиться.

Виявлена нами проблема не є надуманою, оскільки стан судової влади в Україні цілком обгрунтовано можна визначити як кризовий. І те, що тривалий час спостерігається тенденція до його погіршення, пояснюється не в останню чергу відсутністю нових підходів, адекватних соціальним реаліям. Відтак здійснене нами філософсько-правове дослідження виявило відсутність об'єктивних історичних та ідеологічних передумов для наділення судової влади значним обсягом повноважень з вирішення найгостріших соціальних проблем юридичними засобами. Концепція суду як основної форми розв'язання соціально-правових конфліктів, яка так добре зарекомендувала себе у країнах англо-саксонської правової сім'ї і виявилася достатньо ефективною у країнах Західної та Центральної Європи, в Україні стикається з перешкодами у її запровадженні, зумовленими особливостями національної правової культури. Факти втягування судової влади у політичні конфлікти, чого не відбувається у вказаних вище правових системах, є переконливим аргументом на користь запропонованого положення.

Подальшими напрямками дослідження порушеної у даній статті наукової проблеми можуть бути: узагальнення типів праворозуміння в українській художній літературі; виявлення національних особливостей інтерпретації феноменів справедливості та права у творах художньої літератури; формулювання положень методологічного характеру щодо функцій художньої літератури як форми правової свідомості та виразника національних правових традицій.

1. Хоткевич Г. Довбуш // Авірон. Довбуш. Оповідання. – К., 1990. – С. 305.
2. Франко І. Перехресні стежки // Украдене щастя. – Х., 2007. – С. 325.
3. Хоткевич Г. Цит. праця. – С. 442.
4. Чайковський А. Ні разу не вдарив // Олюнька. – Л., 1966. – С. 74.
5. Чайковський А. Бразилійський гаразд // Олюнька. – Л., 1966. – С. 298.
6. Чайковський А. На уходах // Олюнька. – Л., 1966. – С. 360.
7. Чайковський А. Краще смерть, як неволя // Олюнька. – Л., 1966. – С. 325.
8. Мартович Л. Мужичька смерть // Твори. – К., 1963. – С. 71.
9. Черемшина М. Ласка // Твори в 2 т. – Т. 1. – К., 1974. – С. 218.
10. Мартович Л. За межу // Твори. – Державне вид. худож. л-ри. – К., 1963. – С. 116.
11. Там само. – С. 117.
12. Стефаник В. Суд // Камінний хрест: Новели. – Х., 2008. – С. 152.
13. Маковей О. Клопоти Савихи // Твори в 2 т. Т. 2. – К., 1990. – С. 110.
14. Мартович Л. Мужичька смерть // Твори. – С. 67.
15. Мартович Л. Ось поси мое! – С. 143.
16. Там само. – С. 144.
17. Там само. – С. 149.